

ANADOLU'DA TÜRKLER ve İSLAMİYET

Baykan Sezer

Bu kez ele alacağımız konu Anadolu'nun Türkleşmesi olacaktır. Konuyu birlikte tartışarak aydınlatmaya çalışacağız. Önce niçin Anadolu'nun Türkleşmesi olayını tartışma konusu olarak seçtiğimizi açıklamaya çalışalım. Konunun önemi nereden gelmektedir? Daha önce de sık sık belirttiğimiz gibi Anadolu'nun Türkleşmesi, Türk tarihinde ilk belirgin toplumsal değişme olayıdır. Aydınlanması toplumumuz ve tarihimizle ilgili çoğu konunun açıklanmaya kavuşmasına yardımcı olacaktır.

Anadolu'nun Türkleşmesinin tarihimizde önemli bir dönüm noktası olduğunu ileri sürmeden önce karşı görüşü, Anadolu'nun Türkleşmesi olayını Orta Asya Türk tarihinin basit bir uzantısı sayan görüşü ele almakla tartışmamızı başlatalım. Orta Asya Türkünün alan içindeki büyük hareketliliği bilinmektedir. Anadolu'nun Türkleşmesi de Orta Asya Türkünün bu hareketlilik içinde yeni bir yurt edinmesi olayından başka bir şey değildir.

Orta Asya Türk tarihi çoğu kez ayrı bir dünya ve ayrı bir tarih olarak ele alınmıştır. Anadolu'nun Türkleşmesi de Orta Asya Türk tarihinin basit bir uzantısı olursa bu çok özel tarihin bir parçası olarak kalmaktadır. Bu özel tarih için dış dünya ile düşünülen tek bağlantı da sürtüşme ve savaşlar olmaktadır (Anadolu'nun Türkleşmesi sırasında da Bizans'la yapılan savaşlar). Gerçekten de Orta Asya Türk dünyası, bir Çin seddi ile öbür uygarlık bölgelerinden ayrılmış bulunmaktadır. Ve Çin'le yapılan savaşlar da Orta Asya Türk dünyası içinde büyük bir etkinlik sağlayamamıştır. Anadolu'nun Türkleşmesi olayı da kendi başına ve kendi içinde açıklanabilir bir olaydır. Tarihî ve toplumsal çevresinden arındırıp bu olayı açıklamak olanağı bulunmaktadır.

Tarihî ve toplumsal koşullarından soyutlandığına göre Türkleşme nasıl bir olay olmuştur? Yine bu durumda Orta Asya Türklüğünü de tarihsiz bir olay saymamız gerekmektedir. Ayrıca bu durumda karşımızda yalnızca çeşitli kurumlar kalmaktadır. Bu kurumlar, kendiliklerinden vardır. Kendiliklerinden var oldukları için ancak Türklükle açıklanan ve Türklüğü de yalnızca kendilerinin açıklayabildiği bu kurumlar Orta Asya Türk tarihinin aslını ve özünü oluşturacaktır. Buna bağlı olarak Anadolu'nun Türkleşmesi olayı da bu kurumların Anadolu'ya gelişi olarak özetlenebilmektedir. Anadolu'nun Türkleşmesi tartışması Anadolu Türklüğünde varolan kurumların Orta Asya kökenini ya da en azından bu kurumlar üzerinde Orta Asya etkisini araştırmakla sınırlanmaktadır (Örnek olarak Fuad Köprülü'nün şamanlığın Anadolu İslâmiyet'ini etkilediği görüşü).

Yine bu durumda Anadolu'nun Türkleşmesi sorunu çeşitli Orta Asya kurumlarının kendi ortamları dışında gelişmeleri sorunu olmaktadır. Akla böyle bir olayın nasıl gerçekleşebildiği sorusu gelmektedir. Ancak bu sorunun açıklaması Anadolu'nun Türkleşmesini Orta Asya tarihinin doğal uzantısı sayan yazarlarda görülmemektedir. Orta Asya Türklüğü tarihsiz olduğu gibi bu Türklüğü tanımlayan kurumlar da elbet çevresiz ve tarihî ve toplumsal koşullardan bağımsız olmaktadır. Ve bozkır köylülüğünden ve yerleşik tarımdan söz edilmektedir.

Sonuçta bu kurumlar her çeşit koşuldan özgür, kendi başlarına varlıklar sayılmaktadır. Bu kurumlar için herhangi bir değişim, yeni koşullara uyarak bir gelişme yoktur. Ancak belki bir kokuşma, bir çözülme söz konusu olabilmektedir. Bu tür açıklamalara Türk tarihinin gelişmeleri de uygun bulunmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde bir gerileme görülmektedir. Bu gerileme de kurumların giderek bozulmasıyla açıklanmakta (Koçi Bey anlayışı), *eski altın çağa dönüş* öğütlenmektedir. Tarih bir dersler, deneyler dizisi olmak yerine bir özlemdir.

Yukarıda kaba çizgileriyle özetlemeye çalıştığımız bu tarih görüşü dışında bir başka açıklama biçimi de Anadolu'nun Türkleşmesi olayını tarihî gelişmeler ve coğrafi konumu içinde ele almak ve konuyu böylece değerlendirmektir.

Anadolu, bir Yakın-Doğu ülkesidir. Türklerin eline geçmesiyle birlikte ülke tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Anadolu'da Hıristiyan Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) yerine Osmanlı Türk-İslâm İmparatorluğu kurulmuştur. Bu kısa açıklamadan karşımıza konuyla ilgili ya da konuya bağlı dört sorun çıkmaktadır.

- Bizans ve Osmanlı İmparatorlukları nedeniyle Doğu ve Batı uygarlıklarının farklılaşması ve bu farklılığın temeli,
- Anadolu'nun bir uygarlıktan öbür uygarlığa geçmesine izin veren Türkler,
- Bu el değiştirmenin gerçekleştiği Yakın-Doğu,
- Ve en son olarak Osmanlı İmparatorluğu sorunu

Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu, Anadolu'nun Türkleşmesi olayının doğal bir sonucu sayılabilir. Ya da Anadolu'nun Türkleşmesi olayının gerçek boyutları ve anlamını ancak Osmanlı İmparatorluğunda bulabildiği ileri sürülebilir. Bu konudaki görüşümüzün Anadolu'nun Türkleşmesi üzerine sürdüreceğimiz tartışmalarla belirlenebileceğini umuyoruz ve gelecek tartışmayı Osmanlı'nın Devlet oluşuna ayırmış bulunuyoruz. Fakat öbür sorunların bilinmesi Anadolu'nun Türkleşmesi konusunun aydınlanması için bir ön-koşul görünümündedir.

Doğu ve Batı uygarlıklarının farklılıklar göstermesi, Osmanlı İmparatorluğunun bir Doğu Devleti olması yönünden gelecekteki gelişmeleri yakından kayıtlamıştır. Yükselme dönemi gibi gerileyişi de öncelikle Osmanlı İmparatorluğunun bir Doğu Devleti olması ile açıklanabilmektedir. Anadolu'nun Türkleşmesi ve kesin bir Türk yurdu oluşuyla Anadolu Türk tarihinde Osmanlı İmparatorluğu gibi döneminin en önde dünya Devleti arasındaki yakın ilişki göz önünde tutulursa, yalnızca bu açıdan bile, tarihteki Doğu-Batı ayırımının bizler için önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Bu yüzden Doğu-Batı ayırımını tarihî kökeninden bilmemizde yarar umduk. Gordon Childe'nin "*Tarihte Neler Oldu*" adlı kitabı bize bu konuda açıklık getirebilecek zenginliktedir. Doğu-Batı ayırımı, Ziya Gökalp'in öne sürdüğünün aksine, daha tarih başlangıcında gerçekleşmiştir. Türkler, Yakın-Doğu'ya gelişlerinde kendilerinden önce gerçekleşmiş koşullarla karşılaşmış ve bu koşullara uygun karşılık aramışlardır.

Tarihteki bu farklılaşma, birbirinden ayrı iki dünyanın oluşması biçiminde ortaya çıkmamıştır. Aksine bu iki dünya, karşılıklı ilişkilerinde kendi kimliklerini kazanmışlardır. Ve bu karşılıklı ilişkilere hiçbir dönemde sırt çevirememişlerdir. Yakın-Doğu, bu nedenle yalnızca uygarlıkların oluştuğu bir bölge olarak değil (Çin ve Hindistan da birer uygarlık merkezidir. Yakın-Doğu bu merkezlerden farklılıklar göstermektedir), bu karşılıklı ilişkilerin düğümlendiği ve örgütlendiği merkez olarak tarihteki önemini kazanmıştır.

Bu karşılıklı ilişki, çeşitli biçimlere bürünmüştür. Ticaretten savaşa kadar çeşitli ilişki, Doğu ve Batı'nın tarihinde önemli yer tutmaktadır. Ve Osmanlı İmparatorluğu tarihinin de kesintisiz bir savaşlar dizisi oluşu şaşırtıcı değildir (Ve bu kesintisiz Batı ile yapılan savaşların öyküsü gibi bize tanıtılmak istenen Osmanlı tarihinde öncelikle bu savaşların nedenleri üzerinde de düşünmemiz gerekirdi).

Anadolu'nun Doğu'nun eline geçmesi Türklerin eseridir. Türkler, Yakın-Doğu geleneksel halkları dışındadır. Ve Yakın-Doğu'ya gelişleri de daha değişik bir biçimde olmamıştır. Fakat ancak Anadolu'yu yurt tutabilmişlerdir. Türkler Yakın-Doğu'ya Orta Asya'dan gelmiştir. Orta Asya, göçebe çobanların ülkesidir. Göçebe çobanlar Doğu ve Batı uygarlıkları dışında ayrı

bir dünya olarak kabul edilmektedirler. Kendi sınırlarıyla kapalı bir dünya sayılmaktadırlar. Fakat Orta Asya'nın Doğu uygarlıklarıyla olan ilişkileri yalnızca saldırı savaşlarıyla açıklanamaz. Doğu uygarlıklarının gösterdikleri özellikler sonucu Doğu'nun yerleşik ve göçebe halkları arasında çok çeşitli ilişkiler görülmektedir. Türklerin de Anadolu'yu ele geçirmelerinden önce İslâmiyet'e katılmış olmaları bu ilişkilerin bir belirtisidir.

Bu genel bilgilerin ışığı altında Anadolu'nun Türkleşmesi olayını nasıl yorumlayabiliriz? Ele alınan çalışmalar boyunca birlikte tartışacağız. Tartışmalara başlamadan önce bu konuda ileri sürülmüş görüşleri kısaca anımsamakta yarar görüyoruz. Orta Asya bozkırlarının doğal bir uzantısı olan Anadolu, Türklerin yabancılık çekmedikleri bir ülke olmuştur (René Grousset). Ancak Anadolu ile Orta Asya arasında bağlantıyı sağlayan İran, Türklerin istilâsına uğramasına karşın bir Türk yurdu olmamıştır.

Karşılıklı Bizans ve Arap akınları sonucu harap olan Anadolu'da boş araziye Türkler kolayca yurt edinmişlerdir (Zeki Velidi Togan). Speros Vyronis Jr. ise o dönemde Bizans gibi bir İmparatorluğun tek kaynağı durumuna gelmiş Anadolu'nun sanıldığına boş ve harap olmaması gerektiğini söylemektedir.

Gibbons'un ırk değiştirme savına da başta Fuad Köprülü ve Ömer Lütfi Barkan karşı çıkmaktadır.

Bir de yanlışlığı artık herkesçe açık olan Anadolu'nun yerli halkının Türklerce kılıçtan geçirildiği savı bulunmaktadır.

Türkler, Yakın-Doğu'ya gelmeden önce Orta Asya göçebe halkları arasında yer almaktaydı. Orta Asya halkları, tarihleri boyunca aralıksız sürdürdükleri göçleri sırasında şaşırtıcı bir kolaylıkla yeni yurtlarının yerli halkı arasında kaynaşmış, kaybolmuşlardır. Türkler de bu kuralın dışında değildir. Çin'de bir, iki kuşak sonunda kendi öz soysoplarını unutturmasına Çinleşmişlerdir. Hindistan'da da aynı olay olmuştur. Bu kaynaşma, her iki halkın, yerli halkla yerli halk arasında kaynaşan göçebelerin Asyalı olmaları nedeniyle aralarındaki kültür yakınlığı ile açıklanmak istenebilir. Fakat Attila ve ordularının Avrupa'nın göbeğinde iz bırakmadan kaybolmaları, ancak onların tümüyle batılılaşmalarıyla açıklanabilir.

Sonuç olarak göçebe halkların yerleşik uygarlık merkezlerinde yerli halklar arasında eriyip gittiğini söyleyebiliriz. Bunun Türk tarihinde bir istisnası bulunmaktadır. -Anadolu. Neden olarak İslâmiyet gösterilirse İran Selçuklularının Anadolu Türklerinin aksine bütünüyle acemleşip tarihten silinmelerinin açıklanması gerekir.

* * *

Besim Darkot'un İslâm Ansiklopedisi'nin birinci cildinde yayınlanan "Anadolu" maddesi, tartışma konumuz olan olayın geçtiği bölgenin coğrafi konumu ve tarihî önemi üzerinde durmaktadır.

Anadolu'nun Türkleşmesi, Türklerin tarih çizgilerinde en önemli toplumsal değişme olayıdır. Bu olay, Doğu-İslâm toplumlarının gelişme yasalarını anlamamızda bizlere yardımcı olabilecektir. Ancak konunun önemine karşılık henüz Anadolu'nun Türkleşmesi olayı yeterince bir aydınlığa kavuşmuş değildir. Bu konuda ileri sürülmüş görüşlere ve eleştirilere kısaca değindik. Bu görüş ve eleştiriler, konuyu tam olarak bir aydınlığa kavuşturmaktan uzaktır. En azından sosyoloji çerçevesinde karşımıza çıkan sorulara kesin yanıt getirememektedirler.

Konuyu kesin sınırları ile belirleyebilmek için Anadolu'nun Türkleşmesi olayının Orta Asya göçebe halklarının tarihte yurt değiştirme hareketlerinde ilk kez ve tek örnek olarak geldikleri yerleşik ve köklü bir uygarlık merkezinde kaynaşıp erimeden ülkeye kendi damgalarını vurmaları olayı olduğunu söylemiştik. Anadolu'nun Türkleşmesi olayında ayrıca belli bir toprak parçasının cephe değiştirmesine de tanık olunmaktadır. Anadolu, Hıristiyan dünyadan İslâm dünyasına katılmış, dar-ül harpten dar-ül İslâma geçmiştir.

Konuyu enine boyuna ele almadan önce konunun bazı yönlerine açıklık getirmek, soruyu yanlış sorup sonuçta yanlış yanıtlara varmamızı engellemesi bakımından yararlı olacaktır.

Anadolu'nun Türklerin eline geçmesi ile Anadolu'nun Türkleşmesini zaman içinde tek bir olay saymak olanağı acaba var mıdır? Anadolu'nun ele geçirilişi sırasında ülkenin dar-ül İslâma katılması Anadolu'nun Türkleşmesi olarak mı görülmüştür? Gerçekte bizlere Anadolu ile Türklük arasında bir bağlantı kurmamıza izin veren, Osmanlı İmparatorluğu döneminde bazı iç çekişmelerin bir Osmanlı-Türk çatışması olarak tanıtılmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu sırasında dış körüklemelerin olmadığı ayaklanmalar, yalnızca Anadolu'da görülmüştür (yabancı ögelerin daha kalabalık sayıldığı Balkanlarda değil). Osmanlı ile Türk arasında bir çatışma olduğu üzerinde ısrarla durulmuştur.

Batılı Devletler, Osmanlı'yı Avrupa'dan atmaya karar verince Osmanlı'yı bu kez Türkle bir saymış, onu ancak yaşamasına izin verdiği Anadolu içinde düşünmeye başlamıştır. Bu olayın eşliğinde Osmanlı'nın giderek toprak kaybetmesi, bu topraklarda yaşayan gerçek Osmanlıların Anadolu'ya göç etmelerine yol açmıştır. Gerçekten de Anadolu, gerçek Osmanlı Türkleri sinesinde barındıran bir insan deposu durumuna gelmiştir ama bu olay zaman içinde Anadolu'nun fütuhata ile kaynaşmamaktadır. Ve son olarak Anadolu'nun Türkiye ile eş anlama gelişi, ancak Cumhuriyet'in ilânı ile başlamıştır.

Bir başka dikkat edilmesi gerekli nokta da Anadolu Türklüğü ile Orta Asya Türklüğünü bir saymanın tartışma götürdüğüdür. Türkler Orta Asya'dan Anadolu'ya geçişlerinde İslâm uygarlığı ile ilinti kurmuşlar, belli bir kültür değişimine uğramışlardır. En azından İslâm dinine geçmişlerdir. Orta

Asya'da Türklerin sözcüleri oldukları bozkır uygarlığının temel özelliği göçebeliğin yerine Anadolu yaşamı, göçebe aşiretlerin varlığına karşın yerleşik köylere dayanmaktadır. Fakat burada da acele sonuçlara gitmekten kaçınmak gerekir. Anadolu'nun Türkleşmesinde aşiretlerin oynadıkları rol, henüz bir kesinliğe kavuşmuş değildir.

Anadolu'ya, bu eski uygarlık merkezine Türklerin kendi damgalarını vurmaları ancak yeni bir uygarlık kurmalarıyla olasıdır. Bu uygarlığın Anadolu'da o ana kadar egemen olan Bizans uygarlığından ayrı olduğu gibi varolan Doğu uygarlıklarından da değişik olması gerektir. Aksi durumda Anadolu fütuhata ile karşımıza çıkan olay, Anadolu'nun Türklere yeni bağımsız yurt oluşu değil Arap Halifeliklerine yeni eyaletlerin katılması olurdu (Öbür İslâm fetihlerinde olduğu gibi). Bu nedenle sorunu yalnızca basit bir nüfus hareketi sorunu olarak değil aynı anda yeryüzünün en önemli bir bölgesinin çehresini değiştiren bir siyasî gelişmeler toplamı olarak ele almakta yarar vardır.

İslâmiyet, Arap önderliği altında Roma İmparatorluğunun Afrika ve Asya topraklarında, başka deyişle Roma'nın Doğu'da egemenlik kurduğu bütün ülkelere yayılmıştır. Bu alan gerçekte İslâmiyet'in anayurdunu oluşturmaktadır. Arap İslâmiyetinin Roma'nın Doğu eyaletleri arasında ele geçiremediği tek bir ülke vardır. O da Anadolu'dur.

Besim Darkot'un İslâm Ansiklopedisinde çıkan "Anadolu" maddesinde Anadolu adının sırasında bir yönetim bölgesi, sırasında ülke adı olarak kullanıldığı belirtilmektedir. Buradan da Anadolu'nun kaderinin siyasî gelişmelere bağlı olduğu, bir ülke durumuna gelişin Anadolu'da bağımsız bir siyasetin güdülebilmesi olanaklarıyla gerçekleşebildiği sonucunu çıkarabiliriz.

Anadolu'ya başlangıçta ilk verilen ad, Küçük Asya'dır. Asya, önceleri Yunanlılar başka deyişle Batılılar için Ege Denizinin doğu kıyılarından ibaretti. M.Ö. V. yüzyılda Hérodote zamanında Asya, Batılılarca az çok bugünkü sınırlarıyla tanınmaktadır. Böylece Anadolu, Küçük Asya adını almıştır. Batı için Asya, Anadolu ile başlamaktadır. Asya sözcüğü Asurca "Assu" sözcüğünden gelmektedir ve *Doğu ülkesi* anlamını taşımaktadır.

Küçük Asya, Roma fütuhata ile sınırlarını genişletmiştir. Görüldüğü gibi Anadolu'nun kaderi, hatta coğrafi sınırları bile tarihteki siyasî gelişmelere bağlı kalmıştır.

VII. Constantin zamanında yönetim örgütü temalara ayrılırken Küçük Asya'ya da, Bizans'a göre doğu oluşu nedeniyle *thema Anatolica* adı verilmiştir. Anatolos (doğu), güneşin doğduğu yer, yön anlamına gelmektedir (Levant, levantin,...).

Batılı, Anadolu'ya gündoğusu ya da Doğu ülkesi anlamına gelen *thema Anatolica* (*Anatolya, Anatolye*) adını verirken Müslümanlar *Memalik-i Rum* ya

da *Diyar-ı Rum* demişlerdir. *Rumî*, Arapça bir sözcüktür. Önce Kuzey Afrika'daki Romalı işgâlciler, sonra da bütün Batılı için kullanılmıştır.

Batılı için Doğu Anadolu'da başlarken Doğulu için de Roma ya da Batı Anadolu'da başlamaktadır. Doğu ve Batı'nın birbirileriyle karşılaştıkları bir ülke oluşu, Anadolu'nun tarihteki stratejik önemini açıklamaktadır. Yine aynı nedenle Büyük İskender'in fetihleri dahil hiçbir Devlet Anadolu'nun bütünlüğünü kuramamıştır.

Anadolu, sürekli Doğu ya da Batı yandaşı olarak bölünmüş ve Anadolu-lular birbirileriyle savaşmışlardır. Osmanlı döneminde de iç ayaklanmaların kaynağının Anadolu oluşu, belki bu görüşten çıkılarak bir aydınlığa kavuşturulabilir.

Roma Anadolu'yu birleştirmiş, barış getirmiş, ülkede yeni kentlerin kurulması ya da yol yapımı gibi birçok kamu hizmetinde bulunmuştur ama hiçbir zaman Latin kültürünü Anadolu'ya benimsettirememiştir.

İslâm'la birlikte Anadolu'nun Roma egemenliğinden koparılıp Doğu'ya katmak çabaları da başlamıştır. Bu çabaların başında Arap ve Türk girişimleri gelmektedir. Araplar, güneyden girişimde bulunmuşlar ve Toros ve anti-Toros duvarına çarpmışlardır. Girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Türkler Anadolu'nun fethine doğudan girişmişler ve başarıya ulaşmışlardır. Türklerin bu girişiminde tek engel, Ermeni Krallığı idi. Oysa IX. Constantin Ermeni Krallığını yıkarak Anadolu yolunu Türklere açmıştır.

* * *

Türklerin İslâmiyet'e katkısı, İslâm dünyasına getirdiği yenilikler neler olmuştur? Yine İslâm alemine katılmanın Türklere kazandırdıkları nelerdir? Osman Turan'ın "*Türkler ve İslâmiyet*" (*Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 1-31, Turan Neşriyat Yurdu, 1971) adlı makalesini izleyerek bu sorulara bir yanıt bulmaya çalışacağız.

"*Yerleşik bir hayat geçiren Türklerin çok eski zamandan beri yabancı din ve kültürlerin tesirine marûz kaldığı gözükmektedir*". Komşu "*göçebelerin, yerleşik ırkdaşlarının yabancı dinleri kabûl etmiş olmalarına rağmen, uzun asırlar boyunca millî dinlerine*" bağlı kalmışlardır. Yerleşik ırkdaşları arasında yayılan dinler, "*göçebe kitleleri arasında yayılmak imkânlarını*" bulamamıştır.

Bu kısa açıklamadan dinlerin göçebe ve halklar arasındaki ayrılığa bağlı olarak geliştiği ve bu ayrılığın ırk birliğinden daha güçlü olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

Bu ayrılığı nasıl açıklayabileceğiz? Şimdilik kısaca göçebelerin hareketliliği, savaşçılığı ile yerleşik halklara oranla büyük bir askerî üstünlüğe sahip olduklarını belirtmekle yetinelim. Şamanlıkta "*Tanrı'nın bir hususiyeti varsa o da (-), Türkleri başka kavimlerden üstün tutmasıdır*".

Yerleşik toplumlar, Asya'da bereketli toprakları ellerinde tutmakta, büyük zenginlik üretmektedir. Bu durum da askerî üstünleri olan göçebelere yerleşik uygarlık ya da başka deyişle büyük zenginlik merkezlerine çekmektedir. yerleşik ve göçebe halkların karşılaşmalarında yerleşik halk, göçebelerin yabancı olduğu türde üretimi sürdürmüş ve buna karşılık göçebeler yerleşik halkların askerî alandaki eksikliklerini gidermiştir. Bu yüzden Tanrı, *"ve nihayet kendi necip kavmine dünyadaki insanları idare etmek hakkını bağışlar"*. Bu nedenle yerleşik bir yaşama katılan göçebeler, göçebe yaşamlarını sürdüren ırkdaşlarının en amansız düşmanı ve yerleşik uygarlığın silâhlı koruyucuları olmaktadır. Çin'in Türkleri parçaladıkları, böldükleri efsanesi de buradan kaynaklanmaktadır. Çin'e sızan Türk, artık Orta Asya bozkırları önünde Çin'in savunucusudur.

Savaşçılık ve askerî üstünlük, göçebe yaşamın bir ögesi sayılmaktadır. Yerleşik uygarlık merkezlerine sızabilen göçebeler, savaşçılıklarına dayanarak toplumda edindikleri görevlerini yitirmemek amacıyla kendi göçebe-savaşçı özelliklerini korumak için yerli halkla kaynaşmamaya özen göstermektedir. *"Savaşı ve hayvan kesmeği yasaklayan ve miskinlik telkin eden bir dini kabûlün Türkler için bir felâket"* olacağı söylenmektedir. Gerçekten de Bizans ordularını İstanbul kapılarına kadar sürükleyen Araplar Mezopotamya'ya, eski Babil ülkesine yerleşip çöldeki yaşamlarından uzaklaşınca bütün askerî meziyetlerini yitirmiş, kendi savunmalarını sağlayabilmek için dışarıdan Türkleri getirmek zorunda kalmışlardır. *"Araplar daha Abbasî devletinin kuruluşunu müteakip askerî kuvvet ve hamlelerini kaybetmişlerdir"*.

Yerleşik halkların da aralarına yabancıların sızmalarını engellemek için (bu yabancılar da öncelikle göçebeler olmuştur) dinlerine bazı kurallar koymuş olabileceklerini düşünebiliriz.

Burada yanıtını ileride vermeye çalışacağımız bir soruyu sorabiliriz. Türkler, askerî görevleri yüklenmek üzere çağrıldıkları İslâm aleminde askerî özelliklerini yitirmemek için mi acaba öbür İslâm halkları ile kaynaşmamış, kişiliklerini koruyabilmişlerdir? *"Türkler, başlangıçta Arap ve Farsların bu yeni medeniyette kendilerine üstün olduklarına kani olmakla beraber onlara enerjilerini kaybetmiş; gevşemiş, ahlâkca bozulmuş, hilekâr bir unsur nazariyle bakmışlardır. Medeniyetin gevşetici tesirleri içinde yaşayan Türk zümrelerini de tezyifkâr mana-sıyla Tacik adı altında zikrediyorlardı"*.

Asya'da yerleşik ve göçebe toplumlar arasında din ilişkileri bu durumda iken konumuzu daha yakından ilgilendiren, evrensel dinlerin tam anlamlarını buldukları Yakın-Doğu'da din sorununu kısaca gözden geçirelim. Hıristiyanlık, Roma ve Yunan'da yani Batı'da bir *"birlik ve sukûn yaratmaya çalışırken"* İslâmiyet'i Doğu'nun, Doğu'nun da Batı ile doğrudan ilişkide olan, Batı ile savaşan bölgelerinin dini olarak görmekteyiz.

İslâmiyet, Türkler için niçin çekici gelmiştir? Türklerin Müslüman olmalarını açıklayan iki nedenden birincisi, *“İslâm medeniyetinin üstünlüğü ve cazipliği”*dir. İslâmiyet, Doğu'nun aynı anda en zengin, en verimli toprakları Mezopotamya ve Mısır'ı içine almaktadır. Türklerin İslâmiyet'i benimsemelerini açıklayan ikinci neden ise *“İslâmiyetin emrettiği cihad mefkûresi ile Türklerin savaşıklık temayülleri arasında bir münasebetin bulunmasıdır”*.

Ancak Türklerin İslâm alemine katılmaları Müslüman halklarla Türkler arasında karşılıklı bir anlaşma sonucu olmuştur. Türklerin İslâm alemine katılışı, bir yağmacı güruhun tarım ülkelerini basması biçiminde karşımıza çıkmamaktadır. İslâm aleminin de Türklerle el uzatmasını gerektirecek geçerli nedenler bulunmaktadır. Bunların başında Arapların askerî güçlerini yitirmiş olması gelmektedir. Doğu'nun zenginlikleri, artık Batı soygununa karşı savunmasız kalmıştır. *“Bizans İmparatorluğu, (-) artık müdafaa siyasetini bırakıp taarruza geçmiş bulunuyor ve ordularını halifelik merkezine doğru ilerletiyordu”*. *“Göçebe Türkler arasında İslâmlaşma faaliyeti cereyan ederken olgunluk derecesine erişmiş bulunan İslâm medeniyeti, (-) bir buhran içinde meş'um bir âkibete doğru sürükleniyordu”*.

Bu sırada *“Türkler Abbasîler tarafını tutmakla yalnız muharebenin neticesini değil tarihlerinin istikametini de değiştirdiler”*. Böylece Türkler, yalnızca kendi tarihlerinin yönünü değil İslâmiyet'in kaderini de değiştirmiştir. Müslümanlar arasında *“peygamberin Türklerin, Tanrının askeri olduğu gibi hadîsler”*i bulunduğu söylentisi gittikçe yayılmıştır. Artık Anadolu'da Türkler, *“bütün İslâm kavimleri bakımından bir kale vazifesi”* görmeye başlamışlardır.

Ancak üretici Doğu halklarının savunmaları için gerekli saydığı ve bu görevin yerine getirilmesi karşılığında besleyebileceği Türk nüfusu sınırlıydı. Oysa Yakın-Doğu zenginliklerini Turan'a karşı koruyan İran barajı yıkıldığı an Orta Asya'dan İslâm ülkelerine yoğun bir nüfus akımı başlamıştır. İslâm ülkelerine akan Türkler arasında bir bölüğü İslâm aleminde askerî görevleri yüklenip bir yer edinirken bir bölüğü de İslâm aleminin dışında, yanında kalmıştır. İslâm aleminin temel direğini oluşturan Türkler ortodoks, Devlet dini olan sunniliğin şampiyonu olurken öbür bölükte İslâmiyet ancak yüzeyden yayılabilmek olanağını bulmuştur. Yerleşik yaşama geçememiş bu Türklerde İslâmiyet, *“dar şeriat kaideleri içinde değil, geniş ve yumuşak bir ruh ve mânâ”* içinde özellikle *“mutasavvif Türk dervişleri”* aracılığı ile yayılmıştır.

Sonuçta Türkler arasında bir ikilik başlamıştır. Devlette resmî görev alan *“Türkler Müslüman olduktan sonra Müslümanlığa öyle sarılırlar ki bir daha adlarını, yerlerini ve yakınlarını hatırlamazlar”*. Bu Türkler, *“İslâmdan önceki tarih ve geleneklerine karşı bir ilgisizlik”* duymakta, yerli halklarla kaynaşıp ana özlerinden, benliklerinden kopmaktadırlar. *“Yüksek tabaka İslâm medeniyeti içerisinde daha fazla İran kültürü tesirine maruz kalıp onun inkişafında başlıca âmil olurken,*

İslâmiyeti sathî bir şekilde kabul eden ve (-) göçebeliği devam ettiren Türkler, uzun zaman Şamanî inanış ve düşüncelerini İslâmiyetle uzlaştırmak suretiyle muhafaza etmişlerdir". "İslâmiyeti birbirinden farklı bir şekilde anlayan ve kabul eden şehirli unsurlarla bu göçebeler arasında yaşayış bakımından olduğu gibi inanış bakımından da bazı tezadlar vücuda gelmiş ve bu, birtakım mücadelelere sebep olmuştur".

Ve ayrıca Osman Turan'ın makalesinde ileride karşımıza çıkabilecek sorunların aydınlanmasında bize yardımcı olacak iki cümle bulunmaktadır. *"Büyük Selçuklu Sultanları nazarında Anadolu bir uç beyliği, âsi bey ve boyların sürgün yatağı olarak telâkki ediliyordu". "Tam bir islâmî cemiyetin unsuru olduktan sonra göçebe hayatını sürmeğe devam eden ırkdaşlarını, vaktiyle şeref ifade eden Türk kelimesiyle fakat tezyifkâr bir manada adlandırmışlardır".*

* * *

Franz Taeschner'in *"İslâm Ortaçağında Futuvva"* (İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C. XV, S. 1-4, s. 3-32) adlı makalesinde Türk nüfusun İslâm aleminde doğurduğu sorunları bir yönüyle tanımak olanağını bulmaktayız.

İslâm dünyasına katılan Türkler arasında bir bölünme, Devlet kapısında görev alan Türkler ile İslâm dünyası dışında, yanında yaşayan Türkler arasında bir ayrılık bulunduğu değinmiştik. Yine Devlet kapısında görev almış Türklerin İslâm aleminde askerî alanda çalıştıklarını ve İslâmiyet'in savunulması işini yüklediklerini görmüştük. Toplum yanında, dışında kalan Türklerin istekli oldukları görevler de öncelikle askerî görevlerdi. Çekişme, askerî görevleri ve askerî iktidarı elde edebilmek için sürdürülmekteydi.

İslâmiyet, geleneksel Doğu yerleşik uygarlık merkezlerinde yayılmıştır. İslâmiyet ile Araplar, aynı uygarlık merkezlerine ideolojik ve askerî alanda toparlayıcı ve savaşçı olarak girmiştir. Düzenli ordu dışında kalan Araplar da toplum dışı, yanı kaldığını söylediğimiz Türklerle aynı sorunlarla karşılaşmışlardır. Yine o çağda toplumda büyük sarsıntılara yol açmadan Arap ögenin yerli uygarlıkla kaynaşması sorunu bulunmaktaydı. Türklerin İslâm alemine katılmasıyla yine aynı sorunlar ortaya çıkınca ilk dönemde kullanılan çözüm yolları yeniden canlanmıştır. Bu mutlaka eskinin aynen yinelenmesi demek değildir. Ancak eski çözüm yollarının bilinmesi konumuzun aydınlanmasında yararlıdır.

Fütüvvetin sözlük anlamı gençlik, erginlik çağı, delikanlılık, delikanlıca tavır, gençlikten mütevellid hafifmeşrebliktir. Kökü Fatâ-Fityân (delikanlı, genç adam) sözcüğüdür. Fütüvvet örgütü delikanlılar birliği, gençler birliği, korporasyonudur. Fütüvvet örgütü ve bu örgüte bağlı kişilerden beklenen, daha doğrusu delikanlılık erdemleri olarak örgüte bağlı kişilere öğretilmek istenen ideal konukseverlik, fedakârlık, nefsi körletme, savaşçılık, sürekli

vermek ve almamak, azla yetinmek, kendini küçük görmek, hem cinslerini her ne olursa olsun kendisine üstün saymaktır.

Fakat gerçekte fütüvvet örgütüne yakıştırılmak istenilen amaç ve idealerin giderek sözde kaldığı görülmektedir. Örgüt üyelerinin ana kaygıları iyi yaşama ve bir geçim tasası olmuştur. Cengaverlik de kabadayılığa dönüşmüş, örgüt üyeleri ahlâk bakımından gayet gevşek bir görünüş almışlardır. Ve fütüvvet örgütü üyeleri okuma yazma bilmeyen kişilerdi. İslâm kent merkezlerinde fütüvvet örgütleri Devlet otoritesi ve sözcüleri karşısında bir zorbalık yuvası durumuna gelmiştir. Merkez yöneticilerine karşı daima düşmanca davranmışlardır. Kendi yasa tanımaz işlerinde dayanışmayı önde gelen koşul saymışlardır. Zenginlerden para koparmak, haraç yemek yoluna gitmişlerdir. Ayrıca zenginlerden koparılan bu paraların yoksullar arasında dağıtıldığı söylentisini de yaymışlardır. Kendilerince bu paraların dağıtılması gereken yoksullar kendilerinden başka kişiler değildi.

Bu kısa açıklamalardan fütüvvanın bazı özelliklerini tanımak olanağımız olacaktır. Fütüvva, merkezî otorite dışında kalmış, hatta ona istekli olmuş asker fazlası, bütün meziyetlerden yoksun okuma yazma bilmez, üretici olmayan kol gücüne sahip halk yığınlarıdır. Toplum uğruna kendilerini savaşa adanmış kendileri ve merkezî otorite ayrı ayrı şeyleri anlamaktadır. Can ve başlarını topluma adanmış görerek kendilerini topluma yararlı bir kitle saymaktadırlar. Dolayısıyla toplumun kendilerini beslemeye mecbur olduğu görüşünü ileri sürmektedirler. Toplumdan bekledikleri ilgiyi görmeyince giderek zorbalığa başvurmayı kendilerine bir hak sayıyorlardı. Yaptıkları da zenginden para koparıp yoksula dağıtmak oluyor. Kendilerinin toplum yolunda fedakârlıklarıyla buna fazlasıyla hak kazandıklarını, asıl üretici halkın ise hazır ve rahata konan kişiler olduğunu söylüyorlardı. Bu masal, fakara babası eşkiya efsanesiyle günümüze kadar sürmüştür.

Buna karşılık merkezî otoritenin fütüvvadan, toplum yoluna can vermekten anladığı nefsi körletme, giderek nesillerini körletme ve tüketme, topluma en az zararlı bu gaileyi geçiştirmektir.

Bu fütüvvet örgütlerinin iktidarı ele geçirdikleri de olmuştur. Ama bunun yalnızca zorbalık sonucu olması, toplum içinde hiçbir dayanağa sahip bulunmaması nedeniyle daima geçici olmuş, hiçbir zaman kalıcı bir nitelik kazanamamıştır.

Bizi ilgilendiren dönemde fütüvvet örgütü, en çok İran unsurunun meskûn olduğu bölgelerde yaygındır. Arap soylu insan ideali ile İran geleneğinin bir kaynaşması olarak ortaya çıkmıştır. İran geleneğinin egemen olduğu alanda bir erkekler birliği olarak tanınmaktadır. Ribâtlarla ve dervişlikle ilişki içindedirler ve şiiliğe yatkındırlar. Fütüvvada şalvar giymek âdeti ve bu olaya verilen önem fütüvva mensuplarının ana kaynağının atçı halklar

olduğunu göstermektedir. Fütüvva üyeleri gerçekten Orta Asya ve İran halklarındandır.

Milliyet kavramı, bir burjuva ürünüdür. Ancak XIX. yüzyıldan bu yana, o da başlangıçta yalnızca Batı Avrupa'da görülür. Burada İran, İran kültürü, İran ögesi deyimlerini kullandık. Bu deyimlerden ne anladığımızı kısaca belirtmemiz gerekmektedir. İran, bildiğimiz gibi Turan sözcüğünün karşıtı olarak kullanılmıştır. İran adı, doğrudan doğruya belli bir siyaseti belirtmek için kullanılmaktadır. İran, uzun yıllar Doğu siyasetini yönetmiş, Doğu'nun savunuculuğunu, öncülüğünü yapmıştır. Batı ve Turan arasında Yakın-Doğu'nun belli bir siyasetinin ifadesidir, temsilcisidir. Bu siyaset İslâmiyet'in doğuşuna rastlayan yıllarda Bizans karşısında belli bir dengeye, bir geri bir ileri yeni çözüm getirmekten aciz bir çıkmaza girmiştir. İslâmiyet ile İran'ın Doğu'daki öncülüğü, ayrıcalıklı konumu hemen unutulmamıştır. Yeni siyasetle ayrıcalıklarını yitirmiş bazı kişilerle birlikte merkezî otoriteden hoşnut olmayan bütün herkes kendisini eski prestiji hâlâ anımsanan İran'a bağlı saymıştır. İleri dönemlerde Türk asıllı Şah İsmail de, İranlılığın en katıksız savunucusu kesilmiştir.

Fütüvva, böylelikle resmî, merkezî otoriteye karşıt dinî-siyasî amaçlarla ortaya çıkmış mücadele grupları olmuştur. Abbasî halifesi Nâsır (1180-1225) yıllarında ilk kez kendi amaçlarını gerçekleştirebilmek için fütüvet örgütlerine müdahale etmiştir. Bu müdahalede ilk yapılan, kendisini tanımayanları, başka deyişle merkezî otoriteye boyun eğmeyenleri ilga etmektir. *Nakip*, halifenin gözcüsü ve sözcüsü olarak bu örgütleri denetlemektedir. Fütüvva aracılığıyla toplumda çizgi dışı kalmış güçler bir düzene sokulmak, başıboşlukları zapt u rapt altına alınmak istenmiştir. Ayrıca toplum içinde tehlike oluşturan, toplum düzenini ve barışını tehdit eden bu başıboş güç, dışarıya, yabancı illere yöneltilmiştir. Ve Selçuklu döneminde bu örgütün Anadolu'ya yayılışına tanık olunmaktadır. Fakat ülkede güçlü bir Devlet'in kurulması sonucunda giderek kaybolmuşlardır. Ahilik biçiminde ortaya çıkan bu kaynaşmada ahî, genç ve bekâr erkek zümrelerinin reisidir.

Üretici olmayan toplum dışı bu asalak grupların topluma yük olmamaları için kendi geçimlerini sağlayacak bir yola itilmiştir. Ve kadınlardan uzak bir grup olarak köklerinin kurummasına, en azından çoğalmamasına özen gösterilmiştir. Anadolu'da fütüvvanın esnaf örgütüyle kaynaştıkları görülmektedir. Topluma yük olmamaları için kendi yaşamlarını sağlamaya zorlanmaları nedeniyle bu grupları üretici saymak, ileride Osmanlı'da görülen gerçek esnaf örgütlerinden ayırmamak kanımızca yanlış olur.

“Anadolu'da Ahilik müessesesi, Konya Rûm Selçukî devletini çürüten aynı sebepler neticesinde nasıl gittikçe ehemmiyet kesbetmişse, Osmanlı Devletini kuvvet-

lendiren ve onun diğer Anadolu Beyliklerini yutmasını intaç eden aynı sebeplerle eriyip çöktü”.

* * *

Fuad Köprülü'nün “*Vakfa Ait Tarihî Istılâhlar: Ribât*” adlı yazısını birlikte tartışacağız. Fütüvvet örgütlerinden söz ederken bu örgütlerin ribâtlarla ilgisi olduğuna değinmiştik. Konu üzerinde ayrıntılarıyla durmakta yarar bulunmaktadır.

Önce ribâtın sözlük karşılığını vererek tartışmamıza başlayalım. Ribât, kafirlerle cihâda hazır bulunan süvarilerin atlarını bağlayacakları yer ve murâbit ribâtlarda yaşayan gaziler demektir. Ribâtlar, önce askerî ve dinî bir görünüm taşımaktadır. Mücahid gazilerin yaşadıkları, konakladıkları yerler olarak tarih sahnesinde görülmüşlerdir.

Ribâtlara benzer Bizans kuruluşları da bulunmaktadır. İçinde rahiplerin oturdukları müstahkem dinî mevkilere Batı'da da rastlanılmamaktadır. Ancak Bizans'ta görülen bu müstahkem mevkilerde rahiplerin askerî bir görevleri olduğu kuşkuludur. Bizans da, İslâm dünyası sınırında İslâm ilerleyişine silâhla karşı durmak, yine İslâmiyet'in yayılışına karşı benliğini koruyabilmek için dinini destek yapmak zorundaydı. Değişik cephede olan Bizans'ta da benzer sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu, mutlaka aynı kurumların otomatik bir biçimde ayrı cephelerde, huristiyen ve Müslüman kisvesi altında bulunması demek değildir. Benzerlikler, ancak genel çizgilerde benzerliklerdir. Şaşırtıcı olmamalıdır.

Ribâtlar, genellikle sınır boylarında, stratejik önemi olan başlıca yerlerde kurulmuştur. Özellikle de sürekli cihad alanı olan yerlerde görülür. Kuzey Afrika ve İspanya'da önemli rol oynamışlardır. Ribâtlar, esas olarak cihad farızasına, İslâm ülkelerinin silâh ile korunması ve genişletilmesi ilkesine dayanmaktadır. Ribâtlar, böylece daha geniş bir tanımlama ile tehlikeli noktalarda birer müstahkem mevki, orduların toplanma, halkların sığınma ve mücahidlerin olası tehlikelere karşı nöbet yerleri olmaktadır.

Tehlikeyi iki türlü anlamamız gerekir. Ribâtlar, hem İslâm alemi dışındaki kafirlerin temsil ettikleri tehlikeye, hem de İslâm dünyası içinde bozguncu öğelerin yol açabilecekleri tehlikelere karşı savunma görevlerini üstlenmiştir. Dar-ül harpten gelebilecek düşman saldırısı karşısında savunmasız civar halkların bir barınma yeri, savunma dayanağı olduğu gibi İslâmiyet'in yüzeyden benimsendiği, kök salamadığı bölgelerde iç ayaklanmalara fırsat vermemek, bu yolda girişimleri bastırmak görevini de yerine getirmektedir. Horasan ve Maverahünnehirde kurulan ribâtların asıl amaçları göçebe Türk kabilelerin saldırılarına engel olmak olmuştur. Her iki durumda da görüldüğü gibi ribâtlar, asıl görevlerini ve anlamlarını sınır boylarında, kenar bölgelerde bulmuş ve bu bölgelerde gelişmişlerdir. Anadolu da, İslâm dünyasına katılmakla başlangıçta aynı görünüm içindedir.

Ribâtlarda yaşam nöbet tutmak, askerî talim ve ibadetle geçmektedir. Cihad için gelen gönüllülerin toplandıkları yerler durumundadır. Başlangıçta ribâtlarda yalnızca gönüllüler toplanmıştır. Gönüllülerin geçici, ama çoğunlukla kalıcı yerleşme merkezleri görünümündedir. Böylelikle ribâtlara yerleşenler üretim faaliyetlerinden kopmuş, kendilerini askerî görevlere adanmış ve geçimlerini bu yoldan sağlamak yolunda uzmanlaşma çabasında olan kimselerdir. Yine yukarıda belirtilenlerden çıkarılabilecek bir başka husus da bu kimselerin düzenli ordularda görev alamamış, merkezî savunma sistemi dışında kalmış kişiler olduğudur.

Ribâtlarda yaşayanların çoğunluğunu gönüllüler oluşturmaktadır. Kendileri aynı anda üretimin ve merkezî askerî sistemin dışında kalmış kimselerdir. Bu durumda geçimlerini nasıl sağlamışlardır? Ribâtları kuranlar, İslâm dünyasındaki servet sahipleridir. Ribâtların kurulmaları, güçlenmeleri ve varlıklarını sürdürmeleri için vakıflar bulunmaktadır. Başlangıçtan beri İslâm aleminde kendi olanakları ile ribât kurmak, ribâtlara yardım etmek hayırlı bir iş sayılmıştır. Yine de ribâtları besleyen kaynakların çoğunluğu resmî vakıflardır.

Ayrıca ribâtlar, bağımsız Devletlere temel oluşturabilmektedir. Anadolu'nun İslâm aleminde bağımsızlık kazanabilmesinde, Araplaşım erimemesinde ribât örgütünün doğrudan rolü olmasa bile ribâtın özünü, ruhunu oluşturan gönüllü mücahid gaziliğın etkisi büyük olmuştur.

Ribâtlarda yaşayan gazilerin geçimi bağlı oldukları köyce sağlanmaktadır. Devlet'e büyük yük olmamaları için civar toprakların ribâta verilmesi ve ürünün ordu gereksinimi olarak ribâtlarda saklanması sonucu ribâtlar, İslâm aleminde askerî alanda oynadıkları toplumsal görev bakımından olduğu gibi ekonomik bakımdan da merkezî otoriteden bağımsız olmak olanağına kavuşmuşlardır.

Ve Devlet siyasetinden bağımsız, kraldan fazla kralcı bir siyaset gütmeye başlamışlardır. Bu olayda Kerrâmîler örnek olarak gösterilebilir. Bunlar, cihadı yani İslâm'ı kılıçla yaymak ve Bâtinîleri kılıçla ortadan kaldırmak ilkesine bağlı savaşçı-dinî bir zümredir ve ribâtlarda yaygınlaşmışlar, giderek misyoner Müslüman görüntüsünü almışlardır. 5000 kâfiri Müslüman ettikleri söylenmektedir.

Ribâtların stratejik önemli merkezlere egemen olmaları ve bağımsızlık eğilimleri karşısında Devlet, güçlendik ve geliştikçe ribâtlara düzenli askerî birlikler yerleştirmeye başlamıştır. Bu birlikler Devlet'in maaşlı askerlerinden oluşmaktaydı. Sınırların Devlet'çe güçlü bir biçimde korunabilmesi ve önemleri nedeniyle stratejik noktalarda merkezî savunma sisteminin bulunması sonunda ribâtlar önemlerini yitirmeye başlamıştır.

Ribâtların başlangıçtaki gelişmelerinin nedeni, İslâmiyet mesajının merkezî hükümetlerin çaplarını aşan çok daha geniş bir içeriğe sahip olmasıdır.

İslâm ideolojisi bütün Doğu'da yankı uyandırmış, bu yankıyı örgütleyebilecek merkezî otorite aynı hızla yayılamamıştır. İslâmiyet'le birlikte ortaya çıkan bu durumda Devlet'in yetişemediği işleri yüklenmesi bakımından ribât başlangıçta olumlu bir rol oynarken giderek merkezî otorite ile çelişir bir konuma gelmiş ve sonuçta ribâtlar her çeşit serseri ve karıştırıcı ögelerin barındığı örgütler biçimine dönüşmüştür.

Gariplere, yabancılara ya da başka deyişle topluma yabancı ögelere özel, bu ögeleri denetim ve zapt u rapt altına alabilmek için özel ribâtlar kurulacaktır. Böylece kâfirlerin artık İslâmiyet için bir tehdit oluşturmadığı ülkelerde bu kurum aslı ve öz karakterini değiştirmiştir. Giderek yolcuları barındıran kervansaray, han, menzil görünümünü almıştır. Bu biçimi ile Anadolu'nun Türkleşmesi sırasında Anadolu'ya gelen aşiretlerin yerleştirilmelerinde önemli rol oynamıştır. En sonunda ribât, kendi üyeleri ve adamları ile birlikte inzivaya çekilip yaşayan bir velinin oturduğu yer olarak tanımlanacaktır. Ribâtlarda yaşayanlar, saygın bir şeyhin yönetimi altında uzun ibadetlerle şehit olmaya hazırlanacaklardır.

Başka bir tanıma göre ise dindar ve hayırsever insanların katkılarıyla düzenli bir biçimde toplum dışında geçim yolu bulan serserilerin buluşma yeridir.

Burada da fütüvvet örgütünde olduğu gibi örgüt üyeleriyle Devlet arasında birbirleriyle çatışan iki ayrı görüşe tanık olmaktadır. Bir yanda kendi durumlarını en elverişli bir biçimde sömürmek isteyen örgüt üyelerinin görüşü ile öte yanda kendi otoritesine karşı bağımsızlık eğilimleri taşıyan bu örgütü en az zararla denetim altına almaya, ortadan kaldırmaya çalışan Devlet'in siyaseti bulunmaktadır.